

Олена Юрчук (Житомир)

ЖІНКА В УКРАЇНСЬКОМУ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОМУ СВІТІ: У ПОШУКАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ (ЗА РОМАНОМ О. ЗАБУЖКО «ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ»)

Роман О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу» став помітним явищем у сучасному українському літературному процесі і викликав різноманітні критичні відгуки: іронічно-заперечні, коли текст порівнювався з «сирим тістом» [4], пафосно-захисні (на кшталт, «...критики не побачили чітку проукраїнську лінію роману (оборона й активне відстоювання прав української мови на виживання), високу поетичність та образність...» [12; 62]), справді літературознавчі (статті Н. Зборовської, Т. Гундорової та ін.). Цікавим є погляд С. Павличко. Дослідниця вказувала на існування в дослідженнях двох рівнів тексту: з одного боку, перед нами історія невдалого роману письменниці і художника, з іншого – «...трактат про неадекватність українського чоловіка, про його безвідповідальність та інфантилізм, небажання і невміння любити не по-чоловічому (...) а по-людськи» [11; 186].

У романі оприявлено проблему родової пам'яті української інтелігенції. За умови перебування останньої під пресом колоніального у родовій пам'яті закріпилися дві тенденції, що передаються з покоління в покоління: відчуття паталогічної самотності, яка межує з приреченістю на безвихідь, і паталогічного мазохізму, котрий є складовою «збоченого» нарцисизму: «...українці здатні про себе повідати, – то як, і скільки, і на який спосіб їх *били*: інформація, що й сказати, малоцікава для сторонніх, одначе, коли більше нічого ні в родинній, ні в національній історії не нашкребти, то помалу-малу звикаєш пишати саме цим – адить, як нас били, а ми ще не вмерли...» [6; 123]. Колоніальна залежність реалізується через стан постійного страху, коли квартири прослуховуються, а за кожним «неблагонадійним» прикріплено «стукача». Схема сексотства обумовлює формування збочених стосунків між жінкою і чоловіком: травма першого кохання, коли хлопець – агент КДБ і має слідкувати за дівчиною, але справді закохується у неї і зізнається у своїй «місії», утворення комплексу проститутки, яка за «пару трусів» зраджує і себе, і Батьківщину за умови сексу з чоловіком-іноземцем, передчасна жіноча фригідність, спричинена голодним дитинством, безсилим чоловіком, неможливістю реалізувати інтелектуальний потенціал. Найстрашнішим здобутком страху стає виродження нації, яка зачинає дітей у рабстві і без любові: «Рабство є інфікованість страхом. А страх убиває любов. А без любові – і діти, і вірші, й картини – все робиться вагітне смертю» [6; 162]. О. Забужко констатує, що українці як нація перебувають у стані «небуття». Її героїня опинившись за кордоном змушена не так презентувати рідну культуру, її досягнення, як доводити існування свого народу, держави: «Звідки ви? – «З України». – «А де це?» – ти втомилась *не бути* в цьому світі...» [6; 48].

Проблему колоніально-тоталітарного страху українців оприявлено й у інших текстах письменниці. В оповіданні «Сестро, сестро» страх за чоловіка, якого можуть заарештувати, стає смертю для дитини-ембріона у тілі Наталки. Пізній аборт, обумовлений не тільки зовнішнім фактором – стрес, викликаний обшуком, допитами, а й внутрішнім – жіночим тваринно-материнським інстинктом, коли не має сил захистити двох: вже народжену Дарцю і очікувану дочку/сестру, доводиться рятувати життя однієї за рахунок смерті іншої. Материнське «вбивство» породжує відчуття провини, що супроводжує жінку все життя, створює комплекс сестри-вбивці й у її дочки: «... коли, обмивши обличчя крижаною водою і відчуваючи, як помалу заполюняє її, ще живу, мармуровий холод обкапаного вільгістю надгробка, всім морозом у тілі сказала до нажаханої гарячої грудочки, котра одчайоно вглибала в неї, прагнучи закопатися якнайглибше: «Прости». Прости, моє маленьке, моє золотко, моя доцю чи синоцю, – мама не сміє вигодувати тебе своїм страхом» [8; 124].

Проблема, заявлена у дослідженнях, не є для О. Забужко раптовою. Письменниця сама походить із сім'ї інтелігентів, дотичних до явища українського «шістдесятництва». У родині

дівчинка, затиснена між материнською самовідданістю і батьківським страхом бути знову заарештованим, роздвоювалася на «себе-для-світу» і «себе-для-себе», втікала «...в книжки, серед яких дедалі більше місця посідали «неперекладні», себто іноземними мовами, отже, не пропущені через фільтр радянської цензури, й романтично уявляла себе розвідником у ворожому стані...» [5; 231]. Зауважимо, що роман О. Забужко слушно називають автобіографічним, сама авторка в інтерв'ю Л. Таран зазначала: «Я, принаймні, нічого творю, ані – тільки ретранслюю більш або менш достовірно, вже «готове» [13; 176].

Українська інтелігенція у творі письменниці формує опозицію до національної історії [1; 42], в якій вона піддавалася нищенню: «йолки-палки, та скільки нас узагалі є, тої нещасної, через силу вперек історії затриманої інтелігенції української» [6; 89]. О. Забужко вибудовує міфологему, за якою українська історія – це Хронос, «... який хрумає своїх діток з ручками й ніжками...» [6; 35], а Батьківщина – жаклива мати, яка спроможна народжувати лише рабів, «...земля, котра потрапить тебе *вбивати* навіть на відстані, подібно як мати повільно й невідворотно вбиває дорослу дитину, утримуючи її при собі, сковуючи їй кожен порух і помисл власною обволікаючою присутністю...» [6; 45].

Носіями ураженої національної свідомості у романі є два представники української еліти: жінка-поетка і чоловік-художник, любовну драму яких О. Забужко показує «...як глибоку колоніальну травму, яка вразила цілий народ і зруйнувала інтимний простір роду» [3; 145]. Об'єднуючим для цих образів стає те, що кожен із них усвідомлює українську національну приреченість на рабство, коли «раби неповинні родити дітей! (...) Бо це успадковується! (...) Бажання вирватися – іще не свобода» [6; 87], відмінним – жінка бажає змін і намагається щось робити, а чоловік пасивно очікує їх. Героїня О. Забужко хоче позбутися зачарованого кола української колоніальності, вона усвідомлює, що у цій колоніальності жінці найтяжче, адже змушена підкорятися російському імперському впливу і українському патріархальному суспільству, у якому вона – лише об'єкт знущання для чоловіка: «Ні, хай би хто-небудь усе ж пояснив: якого чорта було родитися на світ жінкою (та ще й в Україні!) – із цією блядською *залежністю*, закладеною в тіло, як бомба сповільненої дії, з несамостійністю цією, з потребою перетоплюватись на вогку, хляпаву глину, втовчену в поверхню землі (знизу, завжди любила – знизу, розпластанною на спині...» [6; 29]. Зауважимо, що для героїні притаманна подвійність позиції: вона усвідомлює власну підкореність, що викликає у неї спротив, але й виправдовує чоловіче насилля над собою і своє терпіння. У монолозі-звертанні до Донці, який побудовано на емоційно забарвлених питаннях-відповідях, оприявлено цей дуалізм: «Що нас ростили мужики, обйобані як-тільки-можна з усіх кінців, що потім такі самі мужики нас трахали, і що в обох випадках вони робили з нами те, що інші, *чужі* мужики зробили з ними? І що ми приймали й любили їх такими, як вони є, бо не прийняти їх – означало б стати по стороні тих, чужих?» [6; 164].

За героїнею/самою авторкою для української жінки існує два взаємопов'язані варіанти звільнення від колоніального – знайти чоловіка-героя і народити від нього героя-сина, позбавленого родової пам'яті про рабську історію українського народу: «...героїня Забужко має щемливе бажання вибраного, *благородного* материнства, зачаття Нового Сина без спадку страху й «класичної національної безвиході» [7; 62–63]. Після довготривалих пошуків та спроб створити чоловіка-героя, «українізувавши» його, увівши у власну культуру («... професійна українізаторка, наче ще по одному органу їм усім нарощуєш, коли-небудь наша незалежна, чи радше ще-не-вмерла, якщо до того часу не вмере, мала б запровадити якусь спец відзнаку – за кількість українізованих койко-місць, ти б їм загаратала список тобою навернених...» [6; 46]), героїня нарешті зустрічає носія справжньої української «породи»: він зовнішньо гарний, на відміну від виродженого у рабстві чоловічого ества («...всі оті сутулі, пом'яті лицями чоловіки на жокейськи вивернутих ногах...» [6; 96]), талановитий митець, той, хто володіє українським словом. Але із розгортанням подій стає зрозумілим, що первинне враження оманливе: говорити українською мовою, творити українське мистецтво, відчувати українську жінку – це не одне й те саме, що належати до «мужчин-переможців». Ідеал побратимства, якого прагне героїня (брат Чорнокнижник із її снів), розбивається об чоловічу слабкість, яка маскується під псевдо сексуальну силу, коли займатися коханням не означає любити, але гвалтувати. Цікаво, що агресія коханця і його одночасна слабкість перегукується для героїні з образом батька, який,

перебуваючи у постійному страхові наступного ув'язнення, перебираючи на себе фемінну роль (ведення домашнього господарства, догляд за дитиною), демонструє те саме насилля над нею в дитинстві, примушуючи підняти сорочку, щоб подивитися, як розвиваються її статеві органи.

У дослідженнях досить часто національна чоловіча сила або слабкість вимірюється сексуальною спроможністю. Жінці потрібний сексуально сильний партнер, який через свою чоловічу потенцію подарує їй сина. Попри всі перестороги інтуїції (запитання коханця у першу ж ніч про те, чи зможе вона скінчити першою, вже вказує їй на його невпевненість у собі) героїня намагається дорівняти свого обранця до себе. Однак, секс через біль із інфантильним чоловіком, для якого самоідентифікуватися означає покарати/згвалтувати/заякати вбивством, не дозволяє жінці реалізувати бажання народження нового національного героя – сина: «Крах жіночих ілюзій щодо кохання перетинається із крахом можливого національного міту про *новий* вільний народ, позбавлений рабського генокоду» [10; 113]. Сексуальне насилля чоловіка над жінкою є одночасно проявом його слабкості й імітація сили. З. Фройд зауважував: «Хто отримує задоволення, спричинюючи біль при сексуальному акті, той також здатен відчувати задоволення від болю, який приносять йому сексуальні стосунки» [15; 38].

Зауважимо, що зроблений у романі акцент на дослідженні **сексу**, провокував очікування великої кількості сцен статевих актів у тексті, але вони майже не присутні. Авторка справді пише не про секс або радше не про секс як загальне для всіх поняття. О. Забужко говорить саме про **український** секс, якого у радянській Україні «не було» (звідси і жіноча фригідність, рання чоловіча імпотенція, підліткові збочення, закомплексованість), який у пострадянський період перетворився, принаймні для героїні, на «болісне злягання» з чоловіком – маргіналом. Г. Грабович слушно зауважує, що у творі письменниці «секс присутній тільки в назві: це – суміш епатажу, кон'юнктури (без сексу немає бестселера) та іронії над читачем, який дістає у творі хіба counter sex, безоргазмний, безрадінний, секс, як кажуть американці, «тільки в голові». Йдеться про стосунки, що нівечать любов, яка мала б за ним стояти. В кінцевому підсумку «секс» – це метонімія для якоїсь загальної, а також і національної приреченості» [2; 290].

Чоловіча слабкість провокує вимушену жіночу силу. З перших сторінок роману дізнаємося, що основною маскою, за якою ховається героїня, поруч українського чоловіка є маска «фалічної» жінки – лотри, яка імітує чоловічу поведінку: «...грубо й розв'язано підхоплюється з неї зовсім інша жінка, цинічка з явно приблатнюваними, ніби з «зони» вивезеними манерами, зугарна, в разі коли що, й матом заскандалити... [6; 20]. Вимушеність маскується самою героїнею, яка стверджує, що її сила викликає у чоловіка захоплення: «... він і дивився на мене з іскрами неприхованого захвату в зорі (...) *«А ти відважна жінка!»* [6; 35], хоч розгортання стосунків вказує, що слабкий чоловік несвідомо заздрить цій силі, ніж задоволений нею: *«То ти себе що, – склацнув лезом нагору, як бганий ніжик, – «победительницею» почуваси?»* [6; 32]).

Героєві роману не потрібна мужня жінка. Героїня передчуває це від початку, коли у неї виникає інтуїтивне почуття, що цей чоловік принесе їй багатовимірний біль: емоційний, душевний, фізичний. За цієї умови жіноча любов межує з ненавистю, адже він – чоловік, який має більше «шансів» на звільнення і реалізацію, нехтує цим, тоді коли вона-жінка, обмежена своєю жіночістю (*«Ти жінка. В цім твоя межа. / Твій місяць спить, як срібна блешня. / Як пряноць з кінчика ножа / У кров утрушено залежність»* [6; 32]), вдається до боротьби із колоніальним світом навколо себе і в собі.

У романі присутня проблема нерозуміння жінки у постколоніальному суспільстві. Пострадянський чоловік діє стосовно неї за закріпленою схемою, у якій не існує місця жіночій душі. Героїня констатує, що він бажав лише тіла, але ніколи не читав і не розумів її поезії. У той час, коли поетичні тексти були для неї засобом виживання / самоствердження / володарювання («...власний текст боронив тебе од наруги й пониження...» [6; 27]). Героїня О. Забужко близька героям постколоніальної прози Салмана Рушді, Тоні Моррісон та інших. Наприклад, їй, як і персонажам Рушді (Морайш Зогайбі – «Останній подих Мавра» , Салім Сінай – «Діти півночі»), творчість дозволяє подолати абсурд і хаос буття, віднайти себе серед безлічі масок й ідентифікацій, до яких вона змушена вдаватися задля того, щоб позбутися почуття непевності.

Мистецтво у творі стає засобом самоідентифікації. Традиційно для української культури місце, де вона відбувається, має бути поза межами рідної землі. Саме протиставлення до чогось

дозволяє українцям вирізнитися. Така тенденція спричинена комплексом неповноцінності, національної маргінальності, за яких українці спроможні говорити про себе не заради власне акту мовлення-самотворення, тому що це потрібно їм, але задля заперечення чогось у собі (колоніального) або протиставлення чомусь (іншій культурі), що вказує на відсутність самодостатності, риси, яка говорить про цілком сформовану націю. За такої тенденції в українській культурі не дивно, що самоідентифікується як українська жінка (творює текст про себе) героїня/авторка в Америці, протиставляючи її культурі свою. Збочений національний нарцисиз присутній у гордості, з якою жінка з досліджень носить свій біль, пошматоване і покинуте чоловіком тіло. Реальне українське страждання вона протиставляє вигаданим американським психологічним проблемам, оприявлюючи український мазохізм (риса сформована під довгочасним впливом імперського), коли усвідомлений біль кращий від неусвідомленого щастя.

Як висновок зауважимо, що в українській літературі кін. ХХ – поч. ХХІ ст. жіночі тексти націлені на показ браку чоловічої мужності в українському постколоніальному просторі. Натомість жінки пропонують постмодерне маскування, коли за андрогінними масками, найчастіше агресивної з гіперрозвиненими сексуальними бажаннями жінки-лотри, яка імітує чоловічу поведінку, ховається закомплексована жіноча суть. Н. Зборовська пов'язує фемінну агресію у сучасній українській літературі з втратою аристократичної жіночості, з формуванням маргінальних структур, що веде до руйнування коду національної державності. Дослідниця говорить про активізацію психотипу Проститутки, «...який продукує феміністичний каструвальний дискурс, несвідомо спрямований проти української мужності» [9; 468]. Думка цікава, але контрверсійна. За умови відсутності чоловічої сили в маскулінному психотипі у постколоніальному українському суспільстві, на нашу думку, дивно говорити про націленість українського жіночого на кастрацію чоловічої мужності. Таке тлумачення веде до конструювання моделі статевої поведінки, за якої жінці, з одного боку, приписано деструктивну роль, з іншого – цілком зрозуміло, що руйнувати їй нічого. Відтак вона вдається до кастрування відсутньої чоловічої «фалічності». Попри власну агресивність, закомплексованість сучасна українська жінка не так намагається самоствердитися за рахунок приниження чоловіка, його нищення, як шукає шляхи вивільнення від колоніальних структур, у яких існують неадекватні статеві ролі.

Література:

1. Бондаренко А. Українська еліта: патогенез самотності / Алла Бондаренко // Слово і час. – 1998. – № 11. – С. 42–45.
2. Грабович Г. Тексти і маски / Григорій Грабович. – К. : Критика, 2005. – 312 с.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
4. Дусова Ж. Некулінарні дослідження з сирого тіста / Ж. Дусова // Слово і час – 1996. – № 8–9. – С. 67–70.
5. Оксана Забужко / [упорядкув. Тарас Прохасько] // Серія «Інший формат». – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – С. 229–240.
6. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
7. Забужко О. Сестро, сестро / Оксана Забужко / Незнайомка : Антологія української «жіночої» прози та есеїстики другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – 600 с.
8. Зборовська Н. Жіноча сповідь на тлі чоловічого «герметизму» / Ніла Зборовська // Слово і час. – 1996. – № 8–9. – С. 59–66.
9. Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
10. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Зборовська Н., Ільницька М. – Львів, 1999. – 336 с.
11. Павличко С. Фемінізм / Соломія Павличко. – К. : Вид-во Соломі Павличко «Основи», 2002. – 322 с.
12. Полковський В. Ще раз про «Польові дослідження...» О. Забужко / Володимир Полковський // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 62.
13. Таран Л. «Мені пощастило на старті». Розмова з Оксаною Забужко // Жінка як текст. Емма Андіївська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / Людмила Таран. – К., 2002. – С. 177–178.

14. Тебешевська-Качак Т. Автобіографія як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко / Тетяна Тебешевська-Качак // Слово і час. – 2004. – № 2. – С. 39–47.
15. Фрейд З. Очерки по психології сексуальності / Зигмунд Фрейд. – Спб. : Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 256 с.

**The Woman in Ukrainian Post-Colonial Period: Searching the National Hero
(According to O. Zabuzhko's Novel «Researching Ukrainian Sex»)**

The author tried to look at contemporary woman prose in the light of post-colonial period. The issue of woman's place in post-colonial space is analyzed in the article. The basis of the study is the novel by O. Zabuzhko «Researching Ukrainian Sex», in which the writer combines feminist and post-colonial discourses. It becomes obvious that according to Elaine Showalter's classification Ukrainian Women Literature is actually in woman stage: the self-awareness stage.

Ольга Шаф (Дніпропетровськ)

**ФЕМІННІ МОТИВИ В ПОЕЗІЇ МАРІАННИ КІЯНОВСЬКОЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЗВИЧАЙНА МОВА»)**

Творчість Маріанни Кіяновської, поетеси, прозаїка, перекладача польської і російської поезії, органічно вписується в дискурс сучасної української феміноцентричної літератури, який стає дедалі актуальнішим у культурно-мистецькому русі рубежу століть та першого десятиріччя ХХІ ст. Прагнення українського жіноцтва виразити свій досвід, потреби, цінності через сферу мистецтва зумовлює фемінізацію не лише художньої літератури (українське жіноче письменство представлене такими іменами, як Г. Гордасевич, Л. Демська, І. Жиленко, Т. Зарівна, О. Забужко, М. Ільницька, С. Йовенко, Є. Кононенко, С. Майданська, М. Матіос, Г. Пагутяк, Г. Тарасюк, Н. Тубальцева та інші), а й літературознавчої критики. Так, Н. Зборовська, Т. Гундорова, В. Агеєва, Л. Тарнашинська, Л. Таран, Р. Харчук, А. Біла репрезентують потужну генерацію провідних українських вчених. Наукові розвідки С. Павличко, О. Забужко, Н. Зборовської, В. Агеєвої, базовані на досвіді західноєвропейських та американських теорій фемінізму і зорієнтовані на інтереси жінки в літературі як автора, читача та героїні, формують вітчизняний феміністичний дискурс. Його специфіка зумовлена деструкцією не лише патріархальних культурних цінностей, а й народницького та комуністичного міфів [3; 41]. При цьому об'єктом феміністичних студій частіше стає проза, що пояснюється більш виразним виявом художньої специфіки жіночих типів, особливостей жіночого письма. (Жіноча проза є предметом розгляду численних статей Н. Зборовської, М. Крупки, Я. Чайковської, дисертації С. Філоненко «Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років ХХ століття»). У той же час сучасна українська поезія у феміністичному аспекті досліджена мало. У контексті сказаного заслугове на увагу творчість представниць жіночих літературних угруповань, сама наявність яких вказує на усвідомлену й затребувану «жіночу» ідею в українській культурі, зокрема утворене у Львові в 90-х роках ХХ ст. «Товариство усамітнених графоманів» – «ТУГА», до якого належала й Маріанна Кіяновська.

Сама поетеса (принаймні у відомих інтерв'ю з нею, виступах тощо) ніколи не декларувала свої феміністичні позиції. Тематика її поетичних творів (у її доробку - збірки «Інкарнація» (Львів-Київ, 1997); «Вінки сонетів» (Париж-Львів-Цвікау, 1999); «Міфотворення» (Київ, 2000), «Кохання і війна» (в співавторстві з Мар'яною Савкою; Львів, 2002), «Книга Адама» (Івано-Франківськ, 2004), «Звичайна мова» (Київ, 2005) та ін.) метафізична, релігійно-філософська, сфокусована навколо таких «первнів» буття, як Бог, кохання, плін часу. Однак спосіб художнього осмислення цих традиційних для літератури тем і мотивів позначений, на наше переконання, специфікою власне жіночого світовідчуття, пов'язаний з пошуком альтернативного – суто «жіночого» письма. У поезії Кіяновської робиться спроба